

<https://jhr.ui.ac.ir/?lang=en>

Journal of Historical Researches

E-ISSN: 2476-3306

Document Type: Research Paper

Vol. 16, Issue 1, No.61, Spring 2024

Received: 14/05/2024

Accepted: 05/10/2024

Review of Commercial Documents from Mohammad Ibrahim Malek Al-Tojjar Esfahani Company

Hasan Zandiyeh *

Associate professor, Department of History, Faculty of Literature, Tehran University, Tehran, Iran
Zandiyehh@ut.ac.ir

Arefeh Soleimany

Graduate of Archival Studies and Manuscripts, Department of History, Faculty of Literature, Tehran University, Tehran, Iran
arefehsoleimani@alumni.ut.ac.ir

Abstract

This research investigated the extensive commercial network of Mohammad Ibrahim Malek al-Tojjar, a prominent Iranian merchant during the Qajar period. Based on documents located in England where Malek al-Tojjar resided and conducted business, it was clear that he had established significant commercial relationships with renowned foreign companies, such as Sassoon and Lynch, as well as influential domestic merchants in the Ottoman Empire and India. His trade spanned a diverse array of commodities. The accompanying diagram illustrates the volume and variety of these commercial transactions. The documents analyzed provided valuable insights into economic, political, cultural, and linguistic contexts. By examining the content related to Malek al-Tojjar's foreign trade, this research addressed the question of his key trading partners and the goods exchanged between them. While these findings are significant, the potential discovery of additional documents may further enrich this research in the future.

Keywords: Foreign Trade, Mohammad Ibrahim Malek al-Tojjar, Isfahan, Qajar.

Introduction

This research explored the expansive commercial network of Mohammad Ibrahim Malek al-Tojjar, one of Iran's most influential merchants during the late Qajar period. As Iran underwent significant economic and political transformations in the 19th century—transitioning from a traditional subsistence economy to a semi-capitalist one—merchants like Malek al-Tojjar played a crucial role in this evolution.

Malek al-Tojjar established a vast network of commercial relationships that significantly contributed to Iran's economic prosperity. His business dealings extended across various countries, including the Ottoman Empire, Britain, and India. The commodities traded by his firm were diverse, encompassing agricultural products, such as pistachios, almonds, and wheat, as well as manufactured goods like silk and wool.

This research examined primary sources, including the private archives of Malek al-Tojjar, to provide a comprehensive understanding of his business operations. These documents revealed that he had engaged in trade with prominent European firms, including David Sassoon and Lynch Brothers, as well as notable Iranian merchants.

Despite the wealth of information contained in these archives, the research encountered several challenges.

* Corresponding author

The absence of a detailed inventory coupled with the ongoing process of cataloging and preserving the documents hindered progress. Furthermore, the endowment of all of Malek al-Tojjar's assets, including the archives, to charitable causes had prevented their transfer to national archives, thus limiting the availability of resources and expertise.

This study was among the first to explore the commercial activities of Malek al-Tojjar. By analyzing his business dealings, the research provided valuable insights into Iran's economic history during the Qajar era and underscored the significant role played by Iranian merchants in shaping the country's economic landscape.

Materials & Methods

This research employed a descriptive-analytical approach. The researcher aimed to answer the research questions by meticulously describing and deeply analyzing the available documents. The information regarding the merchant's trading partners, exchanged goods, and other details of his business activities was gathered by examining the documents in Mohammad Ibrahim Malek al-Tojjar's private archive. Following data collection, qualitative analysis methods were used to thoroughly examine and interpret the information. This analysis involved comparing data and drawing general conclusions from the documents. The findings from the data analysis were presented descriptively and supplemented with diagrams to enhance clarity. The primary research tool consisted of documents from Malek al-Tojjar's private archive, including letters, correspondence, and commercial records. Diagrams were utilized to provide a clear visualization of the volume and diversity of the traded goods.

Research Findings

The investigation into the commercial network of Mohammad Ibrahim Malek al-Tojjar revealed a complex web of trade relationships that underscored his significant role in Iran's economic landscape during the late Qajar period. The analysis of primary documents yielded several key findings regarding his trading activities, partners, and the diversity of goods exchanged.

Malek al-Tojjar established robust connections with both foreign and domestic commercial entities. Notably, his partnerships with prominent European firms, such as David Sassoon & Co. and Lynch Brothers, were pivotal in facilitating the export of Iranian commodities to international markets. Furthermore, his relationships with influential merchants in the Ottoman Empire and India expanded his trading network, allowing for a diverse array of transactions that included not only exports, but also imports.

The variety of goods traded by Malek al-Tojjar highlighted the breadth of his commercial interests. A significant portion of Malek's trade revolved around the export of opium, which was in high demand in global markets. Items, such as pistachios, almonds, and wheat, were also key exports, showcasing Iran's agricultural strengths. Additionally, the importation of textiles and metals played a crucial role in meeting domestic demands and enhancing local markets.

Malek al-Tojjar's commercial endeavors not only enriched him personally, but also contributed significantly to the economic prosperity of Iran during a transformative period. His importation of essential goods, such as textiles and metals, played a critical role in supporting local industries and addressing consumer needs. This dual role as both exporter and importer positioned him as a vital player in the economic framework of the time.

The research highlighted several challenges encountered during the investigation. The lack of a comprehensive inventory of Malek al-Tojjar's commercial documents and the ongoing cataloging process limited access to certain key materials. Additionally, the bequest of his assets to charitable causes had restricted the transfer of these valuable documents to national archives, complicating further research efforts.

Discussion of Results and Conclusion

Mohammad Ibrahim Malek al-Tojjar was one of the most prominent Iranian merchants during the late Qajar era, having established an extensive international trading network that led to a prosperous business. The primary focus of Malek's trade was the export of Iranian goods, particularly opium. By leveraging his business relationships with Iranian merchants in India, Iraq, and Arab countries, as well as with European companies, he effectively marketed his products in global markets. In addition to exporting, Malek significantly contributed to the country's economic prosperity by importing goods, such as textiles and metals. His vast trading network included renowned merchants and companies from around the world, enabling him to accumulate considerable wealth and influence. This positioned him as a key player in Iran's economy and international trade relations. To gain a deeper understanding of Malek's role in the trade landscape of that era, further analysis of his commercial documents, along with a comparison to other contemporary merchants, is essential.

پژوهش‌های تاریخی

سال شانزدهم، شماره اول (پیاپی ۶۱)، بهار ۱۴۰۳، ص ۱۵۸-۱۲۵

تاریخ وصول: ۱۴۰۳/۲/۲۵، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۷/۱۴

مقاله پژوهشی

بررسی اسناد تجاری کمپانی محمدابراهیم ملک‌التجار اصفهانی (۱۳۱۶-۱۳۴۱ ق.)^۱

حسن زندیه^۲ ، دانشیار گروه تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه تهران، تهران، ایران

Zandiyehh@ut.ac.ir

عارفه سلیمانی، دانش‌آموخته رشته مطالعات آرشیوی و اسناد، گروه تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه تهران، تهران، ایران

arefhsolaimani@alumni.ut.ac.ir

چکیده

این پژوهش با هدف بررسی شبکه گسترده تجاری محمدابراهیم ملک‌التجار، یکی از برجسته‌ترین تجار ایرانی در اواخر دوره قاجار، انجام شده است. و با بهره‌گیری از روش توصیفی - تحلیلی و بررسی اسناد و مدارک موجود در آرشیو خصوصی محمدابراهیم ملک‌التجار، در پی پاسخ به این پرسش است که مهم‌ترین شرکای تجاری وی چه کسانی بوده‌اند و چه کالاهایی بین آنها مبادله می‌شده است؟ اسناد موجود در انگورستان، که به‌عنوان محل سکونت و کار ملک‌التجار شناخته می‌شود، طیف گسترده‌ای از موضوعات را پوشش می‌دهند؛ از جمله نامه‌های اداری، مکاتبات شخصی، روزنامه‌ها و اسناد تجاری. این اسناد افزون‌بر مطالب ارزشمند اقتصادی، حاوی داده‌های غنی در زمینه‌های سیاسی، فرهنگی و زبانی نیز هستند. پژوهش حاضر به بررسی محتوای اسناد مرتبط با تجارت خارجی این تاجر پرداخته است. اسناد به‌دست‌آمده نشان می‌دهند که محمدابراهیم ملک‌التجار روابط تجاری گسترده‌ای با شرکت‌های خارجی و تاجران داخلی برقرار کرده بود. وی با کمپانی‌هایی همچون ساسون^۳، لینچ^۴، لیونگستن میور^۵، دیکسن^۶، رابرت ونکهاوس^۷ و هاتس و پسر^۸ در اروپا و تاجرانی مانند میرزا محمدشفیع اصفهانی در عثمانی، میرزا علی محمد موسوی و میرزا مهدی اصفهانی در هند همکاری می‌کرد. با این حال، با توجه به احتمال کشف اسناد جدید، این یافته‌ها ممکن است در مطالعات آتی تکمیل و یا اصلاح شوند.

واژه‌های کلیدی: تجارت خارجی؛ محمدابراهیم ملک‌التجار؛ اصفهان؛ قاجار؛ شرکای تجاری.

^۱ باتوجه‌به این که اسناد استفاده‌شده در این پژوهش، فهرست‌نویسی و نمایه نشده‌اند، امکان ارائه فهرست کامل و ارجاع دقیق به تمام آنها در این مقاله میسر نیست. به همین دلیل، نمونه‌هایی از این اسناد به‌عنوان ضمیمه به این مقاله افزوده شده است.

* نویسنده مسئول

2476-3306 © University of Isfahan

This is an open access article under the CC BY-NC-ND/4.0/ License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

[10.22108/jhr.2024.141474.2650](https://doi.org/10.22108/jhr.2024.141474.2650)

³ David Sasson & Co

⁴ Lynch Brothers

⁵ Livingstone, Muir & Co

⁶ Dixon

⁷ Wonckhous

⁸ J.C.P. Hotz & Zoon

مقدمه

تحولات سیاسی و اقتصادی قرن نوزدهم میلادی، ایران را نیز مانند بسیاری از کشورهای جهان تحت تأثیر قرار داد و در مواجهه با اقتصاد سرمایه‌داری، از یک اقتصاد معیشتی و سنتی به یک اقتصاد نیمه‌معیشتی و شبه‌سرمایه‌داری تبدیل کرد. کشورهای خارجی در رقابت برای به‌دست آوردن بازار ایران بودند و با تأسیس تجارتخانه‌های خود در کشور، آن را محلی برای فروش محصولات خود کرده بودند. در این بین، بازرگانان در ایران قدرتمندترین و معتبرترین طبقه شهری بودند. آنها نیز با تأسیس تجارتخانه‌های خود در شهرها و کشورها یا به‌صورت مستقیم و یا در نقش واسطه به خرید و فروش محصولات کشاورزی و صنایع دستی در سراسر ایران و خارج از کشور مشغول بودند. یکی از برجسته‌ترین این بازرگانان، محمدابراهیم ملک‌التجار اصفهانی بود که با ایجاد شبکه‌ای گسترده از روابط تجاری، به رونق اقتصاد ایران کمک شایانی کرد. اسناد متعلق به این تاجر حاکی از این است که وی تجارت گسترده‌ای با حکومت‌هایی مانند عثمانی، انگلیس و هند داشته است. اقلام صادراتی تجارتخانه ملک‌التجار معمولاً پسته، مغز بادام، ابریشم، زیره، محلوج، تخم خشخاش، مازوج، پشم و گندم و اقلام وارداتی شامل نبات، فلفل، دارچین، قهوه، فولاد، مس، شکر، شیشه و نیل بودند. از جمله تجارتخانه‌هایی که با تجارتخانه ملک‌التجار دادوستد داشتند می‌توان به تجارتخانه‌های دیوید ساسون، لینچ و برادر، لیونگستن میور، هاتس و پسر، تجارتخانه میرزا محمود کاشانی، محمدخلیل شیرازی و محمد مهدی حاجی علی بهبهانی اشاره کرد. این پژوهش، از اولین پژوهش‌هایی است که به بررسی اسناد تجاری ملک‌التجار می‌پردازد. با توجه به نویافته‌بودن این اسناد

و فقدان مطالعات سندشناسی پیشین بر روی آنها، این پژوهش فرصتی منحصر به فرد برای شناخت دقیق فعالیت‌های تجاری این تاجر اصفهانی فراهم می‌آورد. نبود فهرست‌نویسی دقیق از اسناد، فرآیند پژوهش را با چالش‌های جدی مواجه ساخته است. شناسایی، طبقه‌بندی و استخراج اطلاعات مفید از این حجم عظیم اسناد، نیازمند صرف زمان و تلاش بسیار بود. اسناد در مراحل اولیه آرشیو بندی و پاکسازی قرار دارند که این امر، دسترسی به تمام اسناد را محدود کرده و سرعت پیشرفت پژوهش را کاهش داده است. وقف‌بودن تمامی اموال ملک‌التجار، از جمله اسناد، مانع از انتقال آنها به مراکز اسنادی کشور شده است. این امر، امکان استفاده از امکانات و تخصص این مراکز را محدود کرده و پژوهش را به یک پروژه کاملاً فردی تبدیل کرده است.

پیشینه پژوهش

نوظهور بودن اسناد تجاری ملک‌التجار، پژوهش حاضر را با چالش‌های متعددی روبرو کرده است. فقدان فهرست‌نویسی دقیق و مطالعات سندشناسی پیشین بر روی این اسناد، فرآیند پژوهش را با دشواری‌هایی مواجه ساخته است. بررسی منابع موجود نشان می‌دهد که مطالعات پیشین، بیشتر بر ابعاد اجتماعی و سیاسی زندگی ملک‌التجار توجه داشته و به جنبه‌های تجاری فعالیت‌های وی کمتر پرداخته‌اند. از جمله آنها اشاره‌های کوتاهی است که در برخی منابع همچون تألیفات سهیلا ترابی فارسیانی و عبدالمهدی رجایی دیده شده است. **ترابی فارسانی (۱۳۸۳)** در مقاله «رویکرد تجار، به مسائل سال‌های جنگ اول جهانی» به حضور ملک‌التجار در لیست سیاه تاجران همکاری‌کننده با آلمان‌ها اشاره می‌کند؛ اما به جزئیات فعالیت‌های تجاری وی نمی‌پردازد. در مقاله دیگری از همین نویسنده با عنوان «وضعیت موقوفات شهر

اصفهان و پراکندگی جغرافیایی آن در دوره قاجار» تنها اشاره‌ای به واقف بودن این تاجر در زمینه برپایی روضه سیدالشهدا شده است (ترابی فارسیانی و طباطباییان، ۱۳۸۸). رجایی (۱۳۸۵، ۱۳۸۶) نیز در کتاب‌های تاریخ مشروطیت اصفهان و اصفهان از انقلاب مشروطه تا جنگ جهانی اول بیشتر به نقش ملکالتجار در تحولات سیاسی و اجتماعی اصفهان پرداخته است و مطالبی نظیر عضویت محمدابراهیم ملک در انجمن محلی، انجمن ولایتی اصفهان و انجمن تجار در این کتاب ذکر شده است و به تجارت این تاجر اشاره‌ای نمی‌کند. این پژوهش با تمرکز بر اسناد تجاری، تلاش می‌کند تا شکافی را در مطالعات پیشین پر کند و تصویری جامع‌تر از فعالیت‌های اقتصادی ملکالتجار و نقش وی در تجارت ایران در دوره قاجار ارائه دهد. با بهره‌گیری از روش‌های سندشناسی و تحلیل محتوا، این پژوهش توانسته است اطلاعات ارزشمندی در مورد شبکه تجاری ملکالتجار، شرکای تجاری او و کالاهای مبادله شده استخراج کند.

بازرگانان در دوره قاجار

در فاصله سال‌های ۱۸۰۰-۱۹۱۴م. / ۱۱۷۹-۱۲۹۳ش. دو گرایش بر وضعیت بزرگترین بازرگانان کشور حکم‌فرما بود؛ یکی رشد ثروت بعضی از بازرگانان و دیگری تنوع فعالیت‌های جدید بازرگانی (فوران، ۱۳۸۳، ص. ۱۹۴). از آنجاکه تجار تنها گروه دارای نقدینگی و سرمایه لازم برای سرمایه‌گذاری در بخش‌های گوناگون اقتصاد بودند، خواه‌ناخواه در مقابل ورود و کسب نفوذ سرمایه‌های بیگانه قرار می‌گرفتند. در این میان، طیف‌های مختلف این طبقه در مواجهه با سرمایه‌های بیگانه رویکردهای متفاوتی اتخاذ می‌کردند (ترابی فارسانی، ۱۳۸۴، ص. ۱۴). البته معدودی از اینان می‌توانستند در بازارهای

خارجی به رقابت پردازند و سودهای کلانی ببرند؛ اما بقیه به صورت واسطه‌ها و حقوق بگیران شرکت‌های خارجی درمی‌آمدند (فوران، ۱۳۸۳، ص. ۱۹۵). در این بین، کالاهای وارداتی از خارج ایران، مشمول مالیات و عوارض گمرکی می‌شدند؛ اما وضع بازرگانان ایرانی در برخی از زمینه‌ها فرق داشت؛ زیرا او ناگزیر بود که عوارضی مانند دلالی، سر ریگ، میوه و اسکله را نیز پرداخت کند (فلور، ۱۳۹۵، ص. ۴۸۸-۴۹۰). این زیاده‌ستانی‌ها، تاجران بومی را به ترک تجارت و یا کسب تابعیت خارجی وادار می‌کرد (آبراهامیان، ۱۳۷۸، ص. ۷۷).

بروز بیماری موسکاردین در دهه ۱۸۶۰م.، تولید ابریشم را از بین برد و تولید پنبه هم به تدریج با توسعه کشت تریاک پس از سال ۱۸۸۰م. رو به افول گذاشت (امیراحمدی، ۱۳۹۶، ص. ۳۵). با کاهش تولید کرم ابریشم که عمده‌ترین کالای صادراتی ایران در سال ۱۸۵۰م. محسوب می‌شد؛ کشت و صادرات تریاک به‌عنوان جایگزینی برای آن رواج یافت. تجارت تریاک از سال ۱۸۶۵م. / ۱۲۸۲ق. به‌طور چشمگیری فعال شد و در سال ۱۸۷۵م. / ۱۲۹۲ق. کشت خشخاش گسترش یافت. وجود خریدارانی در چین، هند، ژاپن و خلیج فارس، تاجران ایرانی را به صدور این کالا ترغیب کرد و برای تاجران خارجی نیز که از مالیات‌ها و عوارض گمرکی داخل کشور معاف بودند، گسترش تولید و صدور فرآورده‌های نقدینه‌آفرین مثل تریاک و پنبه بسیار سودآور بود. همچنین، تولید تریاک سود بسیاری را برای واسطه‌ها و دلالان به‌همراه داشت (عیسوی، ۱۳۶۹، ص. ۳۶۸). از مهم‌ترین کانون‌های کشت تریاک به ترتیب اهمیت، اصفهان، یزد، فارس، خراسان، کرمان و خوزستان بودند (ترابی فارسانی، ۱۳۸۴، ص. ۲۶-۲۷). هرچند به گفته کنسول ابوت، کیفیت تریاک تولیدشده در

اصفهان به دلیل تقلب‌ها و شیادیه‌های به عمل آمده بسیار بد بود و تولیدکنندگان آن به بدنامی شهره بودند (کیث ادوارد، ۱۳۹۶، ص. ۱۷۲). در اوایل قرن بیستم، صادرات تریاک به‌طور چشمگیری کاهش یافت. بین سال‌های ۱۹۰۰م. تا ۱۹۰۸م.، کاهش ۸۰ درصدی درآمد صادرات تریاک، در نتیجه کاهش تولید صادرات و نیز قیمت‌های پایین در بازارهای صادراتی، به وجود آمد (فلور، ۱۳۹۸، ص. ۴۷۸). در نهایت در سال ۱۹۵۵م.، تولید و مصرف تریاک ممنوع شد و نقش مهم خود را در کشاورزی و تجارت ایران که در قرن نوزدهم داشت از دست داد (عیسوی، ۱۳۶۹، ص. ۳۶۹).

لقب ملک‌التجار

بخش زیادی از ثروت کشور را تاجران در دست داشتند و همین امر موجب کسب جایگاه و احترام آنها در نزد دولت بود. مردم به آنها اعتماد داشتند و به راستگویی و درستکاری شهره بودند (فلور، ۱۳۶۵، ص. ۱۵۲). از آنجاکه تاجران محترم شمرده می‌شدند، حتی افراد بدگمان هم در اعتماد به تاجر و سپردن سرمایه‌شان به آنها برای سرمایه‌گذاری درنگ نمی‌کردند (امیراحمدی، ۱۳۹۶، ص. ۷۴). لقب ملک‌التجار، از جمله القابی بود که بر تاجران پرنفوذ شهر اطلاق می‌شد. این لقب از دوره شاه عباس صفوی به بعد، در منابع دیده می‌شود؛ چنان‌که در زمان شاه عباس اول، هلندیان تنها با فردی به نام ملایم بیگم که ملک‌التجار وقت (تاجر مخصوص شاه) بود به تجارت می‌پرداختند (فلور، ۱۳۹۸، ص. ۳۸).

کمپفر، جهانگرد آلمانی در سفرنامه خود به ایران، از ملک‌التجار به‌عنوان شخصی یاد می‌کند که اختلافات میان بازرگانان را حل و فصل می‌کرد (کمپفر، ۱۳۵۰، ص. ۱۰۶). پولاک، جهانگرد انگلیسی نیز در دوره قاجار، ملک‌التجار را رئیس منتخب تاجر

می‌داند که وظیفه حفظ منافع صنفی بازرگانان را بر عهده داشت (پولاک، ۱۳۶۸، ص. ۳۹۳). به گفته فلور، تا سال ۱۸۴۴م. فقط تاجران دو شهر تهران و بوشهر این لقب را دارا بودند و به تدریج تعداد صاحبان این لقب افزایش یافت. این افزایش، به دلیل فرمانی بود که محمدشاه به نفع بازرگانان انگلیسی صادر کرد که لزوم وجود چنین مقامی در ارتباط با اقدامات قضایی در امور تجاری تصریح شده بود (فلور، ۱۳۶۵، ص. ۱۵۸). در دوره قاجار به دلیل نبود بانک، تاجر به‌نوعی نقش بانک را در آن زمان ایفا می‌کردند. لقب «امین‌التجار»، «ملک‌التجار» و «معین‌التجار» در واقع به‌مثابه اعتبار بانکی به کار می‌رفت و نشان از اعتماد مردم به صاحب این لقب داشت (ناطق، ۱۳۷۱، ص. ۳۳). در مجموع، لقب ملک‌التجار، نمادی از قدرت اقتصادی، اجتماعی و سیاسی تاجر در ایران بود. این لقب نشان‌دهنده جایگاه ویژه تاجر در ساختار اجتماعی و اقتصادی کشور و نقش آنها در تقویت اقتصاد ایران داشت.

زیست‌نامه محمدابراهیم ملک‌التجار

حاج محمد صدر مشهور به ملک‌التجار، از تاجران برجسته دوره ناصری بود که نقش مهمی در تأسیس کمپانی‌های تجاری مسعودیه و ایران داشت (رجایی، ۱۳۹۲، ص. ۲۴۹). محمد ملک، دو فرزند به نام‌های محمدابراهیم و عبدالرحیم داشت. با فوت حاج عبدالرحیم در سال ۱۳۱۳ق. حل و فصل امور تجاری به عهده برادرش، محمدابراهیم قرار گرفت و بعد از درگذشت پدر در سال ۱۳۱۶ق. با کسب لقب ملک‌التجاری، توانست میراث پدر را

۱. سند شماره ۱ در ضمیمه

۲. سند شماره ۲ در ضمیمه

حفظ و گسترش دهد.

فعالیت‌های حاج محمدابراهیم ملکالتجار به‌عنوان یکی از برجسته‌ترین تجار دوره قاجار، تنها به امور تجاری محدود نبود. وی نقش فعالی در امور اجتماعی و سیاسی اصفهان ایفا می‌کرد و عضو نهادهایی همچون انجمن ولایتی (رجایی، ۱۳۸۵، ص. ۱۰۵)، اتحادیه تجار (رجایی، ۱۳۸۶، ص. ۲۸۱) و مجلس تجارت در اصفهان (به‌عنوان رئیس مجلس) بود (آدمیت، ۱۳۵۶، ص. ۳۳۶). او افزون‌بر فعالیت‌های سیاسی و تجاری، به‌عنوان یک خیراندیش نیز شناخته می‌شد. اقدامات عام‌المنفعه او نشان از دغدغه‌اش نسبت به زندگی اقشار محروم جامعه دارد و مسئولیت‌پذیری او را به‌عنوان یک عضو از جامعه نشان می‌دهد. یکی از این اقدامات، کمک ماهیانه به شرکت عمومی برای آسایش فقرا بود (رجایی، ۱۳۸۶، ص. ۱۵۳).

تأسیس بانک ملی ایران یکی از مهم‌ترین رویدادهای اقتصادی در تاریخ ایران است. محمدابراهیم ملکالتجار به‌همراه حاج محمدحسین کازرونی نقش کلیدی در تأسیس اولین شعب بانک ملی در اصفهان ایفا کردند (روزنامه مجلس، شماره ۱۰، ۲۵ شوال ۱۳۲۴). همچنین، ساخت تیمچه ملک در قلب بازار قیصریه، همراه با معماری باشکوه و کاشی‌کاری‌های ظریف، افزون‌بر جنبه تجاری، به رونق بازار و زیبایی شهر نیز کمک کرد. افزون‌بر این، او در زمینه حفظ آثار تاریخی نیز تلاش‌های بسیاری انجام داد؛ چنان‌که با تلاش‌های بسیار توانست ظل‌السلطان، حاکم اصفهان را از تخریب چهل‌ستون منصرف کند (اصفهانی، ۱۳۶۸، ص. ۳۴). همچنین، تلاش کرد تا با پیشنهاد مبلغ زیادی به ظل‌السلطان، از تخریب عمارت تاریخی هفت‌دست جلوگیری کند؛ اما ظل‌السلطان این پیشنهاد را نپذیرفت و این عمارت تخریب شد (جابری انصاری، ۱۳۷۸، ص. ۱۵۷). وقف‌های گسترده او، سهم بزرگی در آبادانی اصفهان در

عصر خود داشت؛ برگزاری مراسم روضه‌خوانی حضرت سیدالشهداء (ع) در ایام خاص، در منزل شخصی‌اش، تنها گوشه‌ای از اقدامات خیرخواهانه اوست. اقدامات عام‌المنفعه این تاجر محدود به این نبود و شامل کمک به نیازمندان، حمایت از روزنامه‌ها، ساخت مدارس، تعمیر مساجد، تهیه چراغ و روشن کردن حرمین در کربلا و چاپ کتاب‌های مذهبی بود. او در اواخر حکومت احمدشاه قاجار و اوایل حکومت پهلوی در سال ۱۳۴۱ق. درگذشت. بعد از فوت او (مصلح‌الدین، ۱۳۸۶-۱۳۸۷، ص. ۱۳۵) دامادش به نام محمدباقر، زمام تجارت را عهده‌دار شد.

بنابر اسناد نویافته، حاج محمدابراهیم و حاج عبدالرحیم، شریک و نماینده پدر در انجام امور تجاری بودند؛ به‌طوری‌که در نامه ارسالی محمد صدر به تجارتخانه ساسون، پسران خود را وارثان تجاری خود به ساسون معرفی کرده و در این نامه نگاشته است:

«لازم شد در تاریخ امروز به شما اطلاع دهم، در دفتر ثبت نمائید که وارث و اولاد حقیر منحصر است به دو نفر که حاجی عبدالرحیم و حاجی محمدابراهیم هستند. آنچه حقیر مالک هستم، بعد از فوت حقیر، راجع به این دو نفر است. مطلع باشید و ثبت نمائید.»^۱

شرکای تجاری محمدابراهیم ملکالتجار

تجارت با انگلیس

۱. شرکت دیوید ساسون

شرکت دیوید ساسون که به تجارت خارجی و واردات و صادرات میان بریتانیا و ایران به‌ویژه صادرات تریاک اشتغال داشت، در شهرهای بوشهر و اصفهان نمایندگی‌های تجاری داشت (اشرف، ۱۳۵۹، ص. ۵۴). خاندان ساسون، تاجر یهودی بودند که در دستگاه دیوان‌سالاری سلاطین عثمانی و بعدها کمپانی

۱. سند شماره ۳ در ضمیمه

هند شرقی، نفوذ زائدالوصفی داشتند. منشأ آنان از بغداد بود که بعدها در هند، انگلیس و چین هم نفوذی تام و تمام یافتند. بنیان‌گذار خانواده، شیخ ساسون بن صلاح (۱۸۳۰-۱۷۵۰م.) چهل سال ریاست جامعهٔ یهودیان بغداد را بر عهده داشت و در عین حال، خزانه‌دار بزرگ پادشاه عثمانی در بغداد نیز بود. هنگامی که کمپانی هند شرقی در بمبئی فعالیت خود را آغاز کرد، ساسون‌ها در آنجا مستقر شده و آن‌قدر قدرتمند شدند که شاهزادگان تجارت شرق نام گرفتند. دیوید، فرزند ساسون بن صلاح، نخستین فرد از خاندان ساسون بود که در سال ۱۸۲۸م. از بغداد به بوشهر رفت. به‌زودی پدرش هم به او ملحق شد و در همان‌جا درگذشت. این ایام، مقارن با سال‌های سلطنت محمدشاه قاجار در ایران بود. دیوید ساسون با خانوادهٔ بزرگش در سال ۱۸۳۲م. به بمبئی مهاجرت کرد و در آنجا امور و کارهای مربوط به تجارت را در پیش گرفت و اعتباری بین‌المللی یافت. ساسون‌ها ضمن اینکه از مالکین اصلی بانک شاهنشاهی ایران و انگلیس بودند (شهبازی، ۱۳۷۷، ص. ۲۷)، در زمرهٔ صادرکنندگان تریاک هند و ایران به چین نیز محسوب می‌شدند. شرکت ساسون‌ها، عنوان عمومی کمپانی دیوید ساسون بود. به عبارت دیگر، برادران، عنوان شرکت خود را به نام پدر ثبت کرده بودند (آبادیان، ۱۳۹۰، ص. ۴۹۵-۵۰۵)، بنیادهای دیوید ساسون در بمبئی و عزرا در کلکته، دو بنیاد اصلی یهودیان بغدادی بودند که بر شالودهٔ تجارت تریاک شکل گرفتند.

رابطهٔ تجاری کمپانی دیوید ساسون با خاندان ملک‌التجار در ابتدا با محمد ملک^۱ و پس از درگذشت وی، با محمدابراهیم ملک‌التجار برقرار شد. مکاتبات ساسون از بمبئی هند، لندن، بغداد و

هنگ‌کنگ چین به زبان‌های مختلفی همچون عربی، فارسی، عبری و انگلیسی و چند زبانه صورت می‌گرفت. مستر کرناسکی به‌عنوان وکیل این کمپانی، مسئولیت پیگیری امور مربوط به محمدابراهیم ملک‌التجار را بر عهده داشت.^۲ کالای اصلی مبادله‌شده میان کمپانی ساسون و تجارتخانهٔ ملک، تریاک بود که از سوی ملک به مقاصد هنگ‌کنگ، لندن، بصره و سایر شعبات کمپانی ارسال می‌شد. تریاکی که کمپانی دیوید ساسون از ملک دریافت می‌کرد، گاه برای خرید شخصی و گاه به‌عنوان نمایندهٔ ملک‌التجار برای فروش در لندن و سایر مناطق استفاده می‌شد. هرگونه تصمیم‌گیری دربارهٔ فروش یا توقف فروش کالا، منوط به اطلاع از قیمت و کسب اجازه از صاحب کالا بود. با توجه به حساسیت تریاک به گرما، انتقال این محصول معمولاً پیش از آغاز فصل تابستان انجام می‌شد. ملک‌التجار، تریاک تولیدشده را پس از برداشت به شیراز ارسال می‌کرد و از آنجا به حاج عبدالرسول اصفهانی تحویل می‌داد. سپس، این محموله برای حاج عبدالرسول بوشهری، نماینده ساسون در بوشهر، ارسال می‌شد و از آنجا به کشورهای دیگر صادر می‌شد.^۳ در تجارت گستردهٔ تریاک در بمبئی و ایران، هر محموله به دلالتان مشخصی تحویل داده می‌شد. انواع مختلف تریاک مانند پتنه^۴، مالوه^۵، کهنه،

۲. سند شماره ۵ در ضمیمه

۳. سند شماره ۶ در ضمیمه

۴. پتنه، شهر و ناحیه‌ای تاریخی و مرکز ایالت بهار (بهار) در شمال شرقی هند است که از سال ۱۰۲۹ق. / ۱۶۲۰م. نزد بازرگانان اروپایی اهمیت بسزایی یافت، تا جایی که در سال ۱۰۴۲ق. / ۱۶۳۲م. یکی از بزرگترین مراکز مبادلهٔ کالاهای تجاری در شرق به شمار می‌رفت و انگلیسی‌ها کارخانه‌هایی را در آنجا تأسیس کردند. ر.ک:

(Wheeler, 2001)

۵. ایالت مرکزی هندوستان

۱. سند شماره ۴ در ضمیمه

می‌شوند:

« به اوشان نوشته و می‌نویسم که در کار شما سعی نمایند و مال شما را مثل مال خود میدانیم.^۴ افزون‌بر تجارت تریاک، کمپانی ساسون به نمایندگی از محمدابراهیم ملکالتجار، در تجارت سایر کالاهای بازرگانی از جمله کترا، کاغذ تریاک (که احتمالاً برای بسته‌بندی تریاک استفاده می‌شد)، متقال^۵ و ناشور^۶ نیز مشارکت داشت. این امر نشان از گستردگی روابط تجاری و تنوع کالاهای مبادله‌شده میان این دو تاجر دارد.

کمپانی حاجی علی‌اکبر شیرازی و پسران با شعباتی در تهران، لندن و منچستر، به‌عنوان یک واسطه کلیدی در شبکه تجاری گسترده بین کمپانی ساسون و محمدابراهیم ملکالتجار ایفای نقش می‌کرد. این کمپانی که فعالیت خود را با محمد ملک آغاز کرده بود، پس از وی با محمدابراهیم ادامه داد و به نمایندگی از وی، کالاهای گوناگونی را در بازارهای جهانی، به‌ویژه لندن، عرضه و یا به سفارش وی از این بازارها خریداری و به اصفهان ارسال می‌کرد. این شبکه پیچیده از روابط تجاری، نشان‌دهنده اهمیت تجارت بین‌المللی در آن دوره و نقش واسطه‌ها در تسهیل این تبادلات است.

کمپانی ساسون به نمایندگی از محمدابراهیم ملکالتجار، طیف گسترده‌ای از کالاهای ایرانی از جمله کتیرا، تریاک و قالی را از طریق بنادر بوشهر و بمبئی به بازارهای جهانی، به‌ویژه لندن، صادر می‌کرد.^۷ در مقابل، این کمپانی اقلامی همچون ساعت،

بنارس^۱، بی‌روغن و روغنی در این بازار خرید و فروش می‌شد. تریاک بی‌روغن و خالص به دلیل کیفیت بالا و قیمت بیشتر، نسبت به انواع روغنی آن، طرفداران بیشتری داشت. تریاک‌های بی‌عیب و صاف و خالی از سنگ نیز به دلیل خلوص بالا، با قیمت گزافی به فروش می‌رسیدند.

تاجران معمولاً تریاک را به صورت عمده و در بسته‌بندی‌های بزرگ خریداری می‌کردند. به همین دلیل، برای فروش باقی‌مانده تریاک به حراج متوسل می‌شدند. تریاک به شکل قالب‌های کشیده به فروش می‌رسید. کمپانی ساسون به دلیل استقاده از تریاک در تولید جوهر، به دنبال تریاک با کیفیت بالا، مخصوصاً انواع ایرانی بود. از این رو، تریاک ایرانی ممتاز همیشه تقاضای زیادی داشت و حتی پیش‌فروش می‌شد.^۲ در برخی موارد، تاجران به دنبال انحصار کالایی می‌شدند؛ نمونه‌ای از این تلاش‌ها را می‌توان در نامه‌ای مشاهده کرد که کمپانی ساسون از طریق حاج علی‌اکبر شیرازی خطاب به محمدابراهیم ارسال کرده است. در این مکاتبه، محمدابراهیم ملکالتجار درخواست دویست طاقه چیت نوظهور پشت مشکی را مطرح کرده و حاج علی‌اکبر در پاسخ به وی می‌نویسد:

«در صورتی که طالب انحصار بوده باشید، لااقل ماهی دویست طاقه فرمایش لازم است تا شش ماه... در صورتی که طالب شوید، دو کلمه تلگراف بفرمایید "چیت قبول"، مخلصانه مطلع خواهم شد.»^۳

بین تجارتخانه ساسون و ملکالتجار، یک رابطه تجاری متقابل و مبتنی بر اعتماد متقابل وجود داشت؛ چنان‌که در اسناد ارسالی، بارها این نوع عبارت تکرار

۴. سند شماره ۹ در ضمیمه

۵. پارچه سفیدی که از نخ می‌بافتند و شبیه کرباس، اما ظریف‌تر از آن

است (ر.ک: عمید، ۱۳۸۹، ص. ۹۱۳)

۶. پارچه نخی چرکتاب (ر.ک: عمید، ۱۳۸۹، ص. ۱۰۰۷).

۷. سند شماره ۱۰ در ضمیمه

۱. ز دیگر شهرهای هند

۲. سند شماره ۷ در ضمیمه

۳. سند شماره ۸ در ضمیمه

لوازم جانبی ساعت، قند، شکر، کبریت، متقال، چیت، ظروف کشمیری، ناشور، مس تخته، طناب نحی و قلع را از بازارهای جهانی تهیه و برای ملک‌التجار به ایران ارسال می‌کرد. با درگذشت محمدابراهیم ملک، این روابط تجاری با داماد وی، محمدباقر ملک، ادامه یافت.

۲. شرکت برادران لینچ

این کمپانی از سال ۱۲۷۵ق. / ۱۸۸۸م. آغاز به کار کرد و با حمایت دولت بریتانیا، با برقراری خط کشتیرانی منظم بین خرمشهر^۱، اهواز و شوشتر و احداث راه ارتباطی اهواز - اصفهان (معروف به راه لینچ) نقش مؤثری در توسعه زیرساخت‌های حمل‌ونقل و تجارت در جنوب ایران ایفا کرد. این شرکت که شعباتی در خرمشهر، اهواز، دزفول، شوشتر و کاروانسرای سقاباشی اصفهان داشت، تا سال ۱۳۸۰ ق. / ۱۹۶۰م. به‌عنوان یکی از بازیگران اصلی عرصه تجارت در ایران به فعالیت خود ادامه داد (اشرف، ۱۳۵۹، ص. ۵۴). از جمله کالاهایی که این شرکت به نمایندگی از تجار ایرانی همچون محمدابراهیم ملک‌التجار به بازارهای جهانی، به‌ویژه لندن و هنگ‌کنگ صادر می‌کرد، تریاک و کتیرا بود.^۲

شرکت برادران لینچ افزون‌بر فعالیت‌های مستقل خود، نقش واسطه‌ای مهمی در شبکه پیچیده تجارت بین‌المللی در ایران ایفا می‌کرد. این شرکت نه تنها شریک تجاری محمدابراهیم ملک‌التجار بود، به‌عنوان واسطه‌ای بین تجارتخانه ملک و ساسون نیز عمل می‌کرد و تریاک تولیدشده در مزارع ملک را از بندر ناصری به مقصد هنگ‌کنگ، یکی از مراکز مهم تجارت تریاک در آن زمان، برای ساسون ارسال می‌کرد.

آقا میرزا فضل‌الله خان به‌عنوان نماینده قانونی این کمپانی در امور تجاری با محمدابراهیم بود.^۳ از کالاهای وارداتی ملک از این کمپانی می‌توان به قند و حلبی اشاره کرد که به حواله عبدالحسین بهبهانی به بوشهر حمل می‌شد. همچنین، شرکت لینچ، اتافی را برای فرآوری کتیرا، یکی از محصولات مهم صادراتی ایران، از محمدابراهیم ملک اجاره کرده بود که نشان از عمق روابط تجاری و همکاری‌های متقابل میان دو طرف دارد.

۳. شرکت لیونگستن میور

این شرکت تجاری انگلیسی، با گسترش فعالیت‌های خود در بنادر جنوبی ایران از جمله بندرعباس، بندر لنگه و بوشهر، روابط تجاری طولانی مدتی را با خاندان ملک برقرار کرد (اشرف، ۱۳۵۹، ص. ۵۳). این روابط از زمان پدر محمدابراهیم ملک آغاز شد و در دوره محمدابراهیم ملک همچنان ادامه یافت. در زمان محمد ملک، کالاهایی همچون کتیرا و تریاک از راه بوشهر به‌منظور فروش در لندن برای این کمپانی ارسال می‌شد. رقابت تنگاتنگی بین شرکت لیونگستن میور و کمپانی ساسون بر سر تأمین نیازهای تجاری محمدابراهیم ملک‌التجار وجود داشت. در مکاتبات این کمپانی با تجارتخانه ملک، به‌وضوح می‌توان به رقابت بر سر کیفیت کالاها، به‌ویژه پارچه‌های متقال و چیت، پی برد. شرکت لیونگستن میور همواره بر مرغوبیت محصولات خود نسبت به محصولات کمپانی ساسون تأکید می‌کرد. افزون‌بر پارچه، کالاهایی مانند مس تخته و کبریت‌های رنگی (باروتی و گوگردی) نیز از جمله اقلامی بود که محمدابراهیم ملک از این شرکت درخواست می‌کرد.^۴

۱. در اسناد، محمره ذکر شده است

۲. سند شماره ۱۲ در ضمیمه

۳. سند شماره ۱۱ در ضمیمه

۴. سند شماره ۱۳ در ضمیمه

۴. کمپانی دیکسن

کمپانی دیکسن و دفاتر مرکزی آن در لندن و منچستر، یکی از شرکت‌های تجاری فعال در ایران در دوره قاجار بود (الهپاری و کاکویی، ۱۳۹۷، ص. ۳۱). ارتباط تجاری این کمپانی با تجارتخانه ملکالتجار از دوره محمد صدر آغاز شد و در طول زمان گسترش یافت. نقش دیکسن به‌عنوان واسطه در تجارت بین‌المللی تجارتخانه ملکالتجار بسیار پررنگ بود. این کمپانی نه تنها نیل را به‌صورت مستقیم برای ملک ارسال می‌کرد، نقش مهمی در انتقال کالاهای دیوید ساسون به اصفهان نیز داشت.

مسیر تجاری کالاها از بوشهر به شیراز و سپس به اصفهان بود. با توجه به اسناد موجود، به نظر می‌رسد تریاک، مهم‌ترین کالای صادراتی تجارتخانه محمدابراهیم ملکالتجار به این کمپانی بوده و حمل آن توسط حاج عبدالرسول بوشهری، وکیل ملک، به لندن انجام می‌گرفته است. تحلیل مکاتبات تجاری بین دو طرف نشان می‌دهد که ارتباطات تجاری این دو تجارتخانه، بین اصفهان و بوشهر برقرار بوده و هزینه‌های تجاری شامل جوهرکشی، هزینه‌های گمرکی، کرایه حمل، حق‌الزحمه دلان، هزینه‌های تلگرافی بین منچستر و اصفهان، هزینه تمبر دولتی و بیمه محصولات بوده است.

تجارت با آلمان

تجارتخانه رابرت ونکهاوس و شرکاء تجارتخانه رابرت ونکهاوس و شرکاء با دارا بودن شعباتی در تهران، نقش مهمی در تبادلات تجاری ایران و اروپا در اواخر قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم ایفا می‌کرد. این شرکت که تحت مدیریت موسیو کرمپتر فعالیت می‌کرد، همکاری خود را با

محمدابراهیم ملکالتجار آغاز کرد. نامه‌های ردوبدل‌شده بین این دو طرف، عمدتاً شامل گزارش‌هایی از وضعیت بازار و نوسانات قیمت کالاهای صادراتی ایران همچون صمغ عربی، کندر، زرد^۱، آنغوزه، کشمش سلطانیه، انواع پوست و پشم، موم عسل و مغز بادام در بازار هامبورگ بود. از سوی دیگر، تجارتخانه ونکهاوس، کالاهایی نظیر چرخ خیاطی، تجهیزات تلفن، فشنگ، چراغ، صابون عطری، انواع پارچه، قند، دارو، ارسی، نیل، دستکش، کمربند^۲ و ماشین خط را برای فروش به ایران ارسال می‌کرد. محمدابراهیم نیز پس از فروش این کالاها در اصفهان و تهران، صورت‌حساب فروش را برای ثبت در دفاتر شرکت در هامبورگ ارسال می‌کرد.

حاج غلامحسین ملکالتجار، تاجر بوشهری، نقش واسطه‌ای مهمی در تجارت این دو تجارتخانه ایفا می‌کرد. کالاهای ارسالی از هامبورگ به ایران، معمولاً به نام حواله غلامحسین ملکالتجار و از طریق بندر بوشهر وارد کشور می‌شد. وی پس از دریافت کالا، آنها را به اصفهان و نزد محمدابراهیم ملکالتجار ارسال می‌کرد. محمدابراهیم نیز بنا به درخواست ونکهاوس، بخشی از این کالاها را به تهران منتقل می‌کرد. افزون بر کالاهای تجاری، محمدابراهیم نیز به‌صورت شخصی، کالاهایی مانند پارچه مخمل کبریتی، پارچه‌های نازک، قند ماشینی و انواع نیل را از تجارتخانه ونکهاوس خریداری می‌کرد.^۳

۱. صمغ زرد یا صمغ فارسی، صمغ تراوش‌شده شفاف از درخت بادام است که خواص صنعتی و دارویی دارد (ر.ک: آگریوس، ۱۳۸۹، ص. ۷۰۷).

۲. در اسناد قدبند ذکر شده است.

۳. سند شماره ۱۵ در ضمیمه.

تجارت با هلند

کمپانی هاتس و پسر

این شرکت هلندی با گسترش فعالیت‌های خود در ایران و ایجاد شعباتی در شهرهای مهمی همچون شیراز، اصفهان، تهران، بوشهر، بصره و سلطان‌آباد، نقش بسزایی در روابط تجاری دو کشور ایفا کرد. همکاری این شرکت با تجارتخانه ملک، در ابتدا با محمد ملک و سپس پسرش محمدابراهیم ادامه یافت. انواع پارچه مانند ناشور و چیت از جمله کالاهایی بود که این کمپانی برای محمد صدر خریداری می‌کرد و محمد صدر نیز تریاک و کتیرا را برای فروش به این شرکت ارسال می‌کرد.^۱ در زمان محمدابراهیم ملک‌التجار، کالاهایی همچون تریاک، کتیرا و پارچه برای فروش به بازارهای لندن و هنگ‌کنگ به کمپانی هاتس و پسر ارسال می‌شد.

تجارت با عثمانی (استانبول)

بخش عمده تجارت میان اروپا و ایران، از طریق استانبول انجام می‌شد که محمد صدر همراه با تاجرانی مانند میرزا محمدشفیع اصفهانی و میرزا علی‌اکبر اصفهانی، از پیشگامان این شبکه تجاری بودند.^۲ در زمان محمدابراهیم ملک‌التجار، این تجارت بیشتر از طریق میرزا محسن اصفهانی معتمدالتجار انجام می‌پذیرفت. محمدابراهیم، کالاهای خریداری‌شده از عراق^۳ را برای فروش در استانبول به میرزا محسن اصفهانی ارسال می‌کرد. این کالاها شامل تنباکو، فرش، سجاده، ساروق و پارچه بودند. همچنین قلیان، از جمله کالاهایی بود که میرزا محسن

برای ملک ارسال می‌کرد. این کالاها از طریق رشت، انزلی، بادکوبه و یا از طریق تبریز و طرابوزان برایتاجری به نام محسن اصفهانی معتمدالتجار (ساکن استانبول) فرستاده می‌شد. محمدرضا تاجر کازرونی، تنباکوی محمدابراهیم ملک را به استانبول حمل می‌کرد. او تنباکو را از بوشهر به بندر پورت سعید و از آنجا به شهرهای ازمیر و بیروت ارسال می‌کرد. حمل و ارسال تنباکوی محمدابراهیم به مارسیل را معتمدالتجار برعهده داشت.

تجارت با بغداد، نجف، کربلا، بیروت

کالاهای ارسالی از سوی ملک به مقصد نجف و کربلا، از طریق کرمانشاه جابه‌جا می‌شد. حاج محمدکاظم طباطبایی، تاجر ساکن بغداد، به‌عنوان واسطه در این تجارت ایفای نقش می‌کرد. گز انگبین، حلویات و چادر از جمله کالاهایی بود که محمدابراهیم به ایشان برای ارسال به نجف و کربلا واگذار می‌کرد.^۴

حاج عبدالعظیم، تاجر اصفهانی، یکی از شرکای تجاری محمدابراهیم ملک بود که مسئولیت حمل‌ونقل کالاهایی مانند عبا‌های نائینی و کوپایی، چادر، خرما و میوه از کرمانشاه به عتبات عالیات (نجف و کربلا) را برعهده داشت. وی این کالاها را عمدتاً برای حاج عبدالمحسن شلاش ارسال می‌کرد. در برخی موارد، محمدابراهیم ملک نیز برای فروش، از وی تقاضای ارسال برنج می‌کرد.

حسین محمود، تاجر مقیم عراق، از جمله نماینده‌های تجاری محمدابراهیم ملک محسوب می‌شد. وی از شهرهای بروجرد و خرم‌آباد به خرید و فروش تریاک مبادرت داشت و آن را از جانب

۱. سند شماره ۱۶ در ضمیمه

۲. سند شماره ۱۷ در ضمیمه

۳. در اینجا منظور عراق عجم است

۴. سند شماره ۱۸ در ضمیمه

این تجارتخانه با واسطه‌گری محمدرضا تاجر کازرونی از بوشهر به اصفهان ارسال می‌شد. نیل‌های مرغوب، که به‌طور معمول در شرایط آب‌وهوایی معتدل و با میزان رطوبت مناسب کشت می‌شدند، پس از برداشت و مخلوط‌شدن با مقدار اندکی خاک، به‌صورت خرواری و با وزن کم بسته‌بندی می‌شدند تا هزینه‌های گمرکی کاهش یابد. افزون‌بر نیل، چای نیز از جمله کالاهای پرطرفداری بود که این تجارتخانه از هند به ایران ارسال می‌کرد.

تجارتخانه حاجی میرزا علی محمد موسوی و پسران نیز، در کلکته مستقر بود. وی همچون سایر تجار یادشده، کالاهایی نظیر نیل و چای را برای محمدابراهیم ارسال می‌کرد. کالاهای تجاری این دو تاجر از طریق بندر بوشهر به شیراز منتقل و سپس به اصفهان ارسال می‌شد. به‌طورکلی، محتوای اصلی نامه‌های مبادله‌شده بین این دو تاجر، عمدتاً حول محور قیمت‌های روز کالاهایی همچون نیل بنگال، نیل مدرس، چای لب زر و قلمکار می‌چرخید. شواهد حاکی از آن است که بخش عمده نیل ارسالی به حاج محمدابراهیم، از مناطق بیهار و جنوب بنگال تأمین می‌شد.

روابط تجاری محمدابراهیم ملک با بمبئی نیز از طریق تجارتخانه‌های حاج محمد و حاج محمدهادی دهدشتی، محمد مهدی حاجی علی بهبهانی (معمدالتجار)، محمدرضا دهدشتی، محمدخلیل شیرازی و دو برادر دیگرش به نام‌های محمدباقر شیرازی و محمدکاظم شیرازی صورت می‌گرفت. محمدخلیل شیرازی، امور تجاری خود را به برادر بزرگ‌تر، محمدباقر شیرازی، واگذار و او را نماینده خود در تجارت معرفی کرد.

از جمله کالاهای عمده‌ای که این تجارتخانه برای

محمدابراهیم ملک به فروش می‌رساند.^۱ گفتنی است که مسیر اصلی واردات کالاها از بغداد به اصفهان، از طریق قم و سپس عراق بود.^۲ قالی نیز از جمله کالاهایی بود که از سوی این تاجر از ایران به کشور عراق، ارسال می‌شد.

حسین آقا خوانساری، از دیگر نمایندگان ملک در عراق بود که به‌عنوان یکی از تأمین‌کنندگان گندم حاج محمدابراهیم ملک شناخته می‌شد. همچنین، محمدتقی خوانساری، نماینده فروش قالیچه حاج محمدابراهیم ملک در عراق بود.^۳

یوسف بیضون، تاجر دیگری بود که تجارت ملک در بیروت از طریق او انجام می‌شد. وی که پیش از این با محمد صدر تجارت داشت، پس از او همکاری خود را با محمدابراهیم نیز ادامه داد. محمدابراهیم کالاهایی مانند تنباکو و ابریشم را از طریق مسیره‌های مختلفی از جمله بوشهر (با واسطه حاج محمدرضا تاجر کازرونی)، رشت و باطوم یا اهواز و بندر ناصریه به بیروت ارسال می‌کرد. یوسف بیضون نیز این کالاها را در بازارهای حلب و استانبول به فروش می‌رساند.

تجارت با هند (مدرس، بمبئی، کلکته)

تجارت دو شهر کلکته و مدرس با محمدابراهیم از طریق دو تاجر به نام‌های میرزا علی محمد موسوی و میرزا مهدی اصفهانی صورت می‌گرفت. تجارتخانه میرزا مهدی اصفهانی و پسران با شعباتی در کلکته و مدرس، وظیفه تأمین نیازهای تجاری محمدابراهیم ملک را بر عهده داشت.^۴ انواع نیل باکیفیت از طریق

۱. سند شماره ۱۹ در ضمیمه

۲. منظور عراق عجم است

۳. سند شماره ۲۰ در ضمیمه

۴. سند شماره ۲۱ در ضمیمه

تریاک، ابریشم و مغز بادام محمدابراهیم بود. او طیف گسترده‌ای از کالاها از جمله محلوچ، تریاک، تنباکو، دارچین، فلفل، زردچوبه، پارچه، مس‌تخته، میوه و سایر اقلام را به‌منظور فروش و یا تأمین نیازهای محمدابراهیم تهیه و ارسال می‌کرد. بیشتر اجناس این تجارتخانه از طریق محمدعلی شیرازی از بوشهر برای ملک‌التجار ارسال می‌شد. کالاهای ارسالی به محمدابراهیم ملک بسیار متنوع بود و شامل روسری، بیسکویت، پوشاک، قلمکار، چراغ فتیله‌ای، کله قند، شال کشمیری، مربای آمله^۱، قلع، ابریشم، شکر، ورقه حلبی و قلع، رومیزی پشمی الوان بزرگ و کوچک، جبه‌گلدان، کاغذ رقع، کاغذ خطی، کاغذ روغنی، کفش، دستمال ابریشمی، عطر و صابون، لباس زنانه ابریشمی فرنگی و اطلس الوان، قطیفه مردانه، قلمکار، زری (زربفت)، شال و توربند می‌شد. این کالاها در بازه زمانی ۱۳۱۷ تا ۱۳۲۱ق. به‌طور مداوم برای تجارتخانه وی ارسال می‌شدند.

محمدکاظم شیرازی نیز همانند دیگر تاجران مقیم بمبئی، نیل و چای کمپانی ملک را تأمین کرده و آن را از طریق بوشهر و شیراز به‌وسیله حاج میرزاعلی محمد ارسال می‌کرد.

ملک ارسال می‌کرد، انواع نیل (بنگالی و مدرسی) و انواع پارچه (قلع، قلمکار، چهلواری) بود. این کالاها هم به‌صورت مستقیم به محمدابراهیم فروخته می‌شد و هم به‌عنوان امانتی برای فروش در بازارهای ایران به وی سپرده می‌شد. افزون‌بر این، تریاک از جمله کالاهایی بود که ملک برای این تجارتخانه به‌منظور فروش با هماهنگی حاج عبدالرسول بوشهری به هنگ‌کنگ ارسال می‌کرد.

ارسال کالاهای تجارتخانه دهدشتی مستقر در بمبئی به مقصد محمدابراهیم ملک، عمدتاً از طریق بندر بوشهر و توسط حاج عبدالکریم و حاج عبدالرضا دهدشتی، فرزندان محمدرضا دهدشتی، صورت می‌گرفت. افزون‌بر کالاهای یادشده، شال کشمیری را محمدرضا کازرونی به ملک ارسال می‌کرد و دادوستد شیشه نیز بین این دو تاجر رواج داشت.

از دیگر تاجرانی که با محمدابراهیم ملک تجارت داشت، محمدباقر شیرازی بود. کالاهایی نظیر چای و انواع نیل (بنگالی، مدرسی، ناله و هودی) از سوی این تجارتخانه به‌منظور فروش به ملک ارسال می‌شد. پارچه‌های معامله‌شده نیز معمولاً از لندن به بمبئی و سپس به بوشهر و درنهایت به اصفهان منتقل می‌شدند. با این حال، محمدباقر شیرازی در نامه‌ای به ملک، امکان ارسال مستقیم کالا از لندن به بوشهر را بدون نیاز به ترانزیت در بمبئی، به اطلاع وی رساند.

محمد مهدی حاجی علی بهبهانی از جمله تجارتخانه‌های دیگری است که با محمد صدر تجارت خود را آغاز کرد. این کمپانی کالاهایی اعم از محلوچ^۱، تریاک و تنباکوی محمد ملک را به فروش می‌رساند. در زمان محمدابراهیم نیز این تجارت همچنان ادامه یافت. این تجارتخانه، مسئول فروش

۱. مَلَج نام درختی هندی که ثمره آن را نیز آمله گویند. (دهخدا،

نتیجه گیری

محمدابراهیم ملکالتجار به عنوان یکی از بازرگانان برجسته دوران خود، شبکه تجاری گسترده‌ای را در سطح بین‌المللی برقرار کرده بود. وی با گسترش روابط تجاری با تاجران ایرانی مقیم هند، عراق و کشورهای عربی و همچنین کمپانی‌های اروپایی، به تجارتی پررونق دست یافته بود. محور اصلی تجارت ملک بر صادرات کالاهای ایرانی، به‌ویژه تریاک، متمرکز بود. وی با استفاده از واسطه‌های تجاری، کالاهای خود را به بازارهای جهانی عرضه می‌کرد. از سوی دیگر، ملکالتجار با واردات کالاهایی مانند پارچه، فلزات، ادویه‌جات و سایر اقلام موردنیاز بازار داخلی، به رونق اقتصادی کشور نیز کمک شایانی کرد. شبکه تجاری گسترده ملک شامل تاجران ایرانی مقیم هند (مانند خانواده‌های دهدشتی و شیرازی)، عراق (حسین محمود، عبدالمحسن شلاش) و کشورهای عربی (یوسف بیضون) و همچنین کمپانی‌های اروپایی (هاتس و پسر، دیوید ساسون و ...) می‌شد. این شبکه گسترده، امکان دسترسی ملک به بازارهای جهانی را فراهم آورده و به وی اجازه می‌داد تا کالاهای خود را با قیمت مناسب به فروش برساند. در مجموع، محمدابراهیم ملکالتجار به عنوان یک تاجر موفق، نقش مهمی در اقتصاد ایران و روابط تجاری ایران با سایر کشورها ایفا کرد. وی با ایجاد یک شبکه تجاری پیچیده و متنوع، توانست به ثروت و نفوذ چشمگیری دست یابد. با بررسی بیشتر اسناد تجاری این آرشیو خصوصی، می‌توان به اطلاعات دقیق‌تری درباره کالاهای صادراتی و وارداتی ملک دست یافت. افزون‌بر این، اسناد یادشده امکان بررسی دقیق‌تر نقش دولت در حمایت و یا محدودیت تجارت ملک را فراهم می‌آورد. مقایسه تجارت ملک با سایر تاجران هم‌عصر نیز می‌تواند درک جامع‌تری از جایگاه و اهمیت تجارت ملک در آن دوره تاریخی به دست دهد.

منابع

- آبادیان، حسین (۱۳۹۰). *تاریخ سیاسی ایران معاصر، بحران مشروطیت در ایران*. مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های سیاسی.
- آبراهامیان، ارواند (۱۳۷۸). *ایران بین دو انقلاب: درآمدی بر جامعه‌شناسی سیاسی ایران معاصر*. نی.
- آدمیت، فریدون، و ناطق، هما (۱۳۵۶). *افکار اجتماعی و سیاسی و اقتصادی در آثار منتشرنشده دوران قاجار*. آگاه.
- اشرف، احمد (۱۳۵۹). *موانع رشد سرمایه‌داری در ایران*. زمینه.
- اصفهانی، محمد مهدی بن محمدرضا (۱۳۶۸). *نصف جهان فی التعریف اصفهان (منوچهر ستوده، ویراستار)*. امیرکبیر.
- اگریوس، جرج (۱۳۸۹). *بیماری شناسی گیاهی (ج. ۳: کرامت الله ایزدپناه و دیگران، مترجمان)*. آبیژ.
- الهیاری، فریدون، و کاکویی، ابوالفضل (۱۳۹۷). *بررسی تأثیرات حضور کمپانی‌های خارجی در اصفهان دوره قاجار*. فصلنامه رهیافت تاریخی، (۲۲)، ۲۱-۳۴.
- <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/1400685>
- امیراحمدی، هوشنگ (۱۳۹۶). *اقتصاد سیاسی ایران در دوره قاجار*. گستره.
- پولساک، یاکوب ادوارد (۱۳۶۸). *سفرنامه پولساک (کیکاووس جهاننداری، مترجم؛ ج. ۱)*. خوارزمی.
- ترابی فارسانی، سهیلا (۱۳۸۴). *تجار، مشروطیت و دولت مدرن*. تاریخ ایران.
- ترابی فارسانی، سهیلا (۱۳۸۳). *رویکرد تجار به مسائل سال‌های جنگ اول جهانی*. گنجینه اسناد، (۵۴).
- <https://ensani.ir/fa/article/179328>
- ترابی فارسانی، سهیلا، و طباطباییان، عطیه سادات (۱۳۸۸). *وضعیت موقوفات شهر اصفهان و*

قاجار (یعقوب آژند، مترجم). گستره. فلور، ویلم (۱۳۶۵). *جستارهایی از تاریخ اجتماعی ایران در عصر قاجار*. (ابوالقاسم سری، مترجم). توس.

فلور، ویلم (۱۳۹۵). *تاریخ مالی ایران*. (ابوالقاسم سری، مترجم). توس.

فلور، ویلم (۱۳۹۸). *اولین سفرای ایران و هلند. طهوری*.

فوران، جان (۱۳۸۳). *مقاومت شکننده: تاریخ تحولات اجتماعی ایران از سال ۱۵۰۰ میلادی مطابق با ۱۷۹۹ شمسی تا انقلاب* (احمد تدین، مترجم). مؤسسه خدمات فرهنگی رسا.

کمپفر، انگلبرت (۱۳۵۰). *سفرنامه کمپفر* (کیکاووس جهاننداری، مترجم). خوارزمی.

کیث ادوارد، ابوت (۱۳۹۶). *شهرها و تجارت ایران در دوره قاجار* (سیدعبدالحسین رئیس‌السادات، مترجم). امیرکبیر.

مصلح‌الدین مهدوی، محمدعلی (۱۳۸۶-۱۳۸۷). *اعلام اصفهان* (ج. ۱). سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری اصفهان.

ناطق، هما (۱۳۷۱). *بازرگانان در دادوستد با بانک شاهی و رژی تنابکو*. خاوران.

Reference

- Abadian, H. (2012). *Contemporary Political History of Iran: The Constitutional Revolution Crisis*. Institute for Historical Studies and Research. [In Persian].
- Abrahamian, Y. (1999). *Iran between two revolutions: an introduction to the political sociology of contemporary Iran*. Nei. [In Persian].
- Adamiyat, F., & Nategh, H. (1977). *Social, Political, and Economic Thoughts in Unpublished Works of the Qajar Era*. Agah. [In Persian].
- Agrios, G. (2010). *Plant Pathology* (Vol. 3; K. Izadpanah et al., Trans.). Ayizh. [In Persian].
- Alahiyari, F., & Kakooei, A. (2018).

پراکندگی جغرافیایی آن در دوره قاجار. تاریخ ایران و اسلام، (۶)، ۷۵-۱۱۲.

<https://ensani.ir/fa/article/400293>

جابری انصاری، محمدحسن (۱۳۷۸). *تاریخ اصفهان* (جمشید مظاهری، مصحح). مشعل.

دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۷۳). *لغت‌نامه دهخدا* (ج. ۱). روزنه.

رجایی، عبدالمهدی (۱۳۸۵). *تاریخ مشروطیت اصفهان*. سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری اصفهان.

رجایی، عبدالمهدی (۱۳۸۶). *اصفهان از انقلاب مشروطه تا جنگ جهانی اول*. دانشگاه اصفهان.

رجایی، عبدالمهدی (۱۳۹۲). *تاریخ نساجی اصفهان در دوره قاجار و پهلوی* (به‌روایت مطبوعات و اسناد). جهاد دانشگاهی.

روزنامه مجلس (۱۳۲۴ ق.، ۲۵ شوال). سال اول، شماره ۱۰.

شهبازی، عبدالله (۱۳۷۷). *زرسالاران یهودی و پارسی استعمار بریتانیا و ایران* (ج. ۱). مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های سیاسی.

عمید، حسن (۱۳۸۹). *فرهنگ فارسی عمید* (عزیزالله علیزاده، ویراستار). راه شد.

عیسوی، چارلز (۱۳۶۹). *تاریخ اقتصادی ایران عصر*

- Investigating the effects of the presence of foreign companies in Isfahan during the Qajar period. *Rahyafte Tarikhi Quarterly*, (22). <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/1400685> [In Persian].
- Amid, H. (2010). *Amid Persian Dictionary* (Az. Alizadeh, Ed.). Rahe Shad. [In Persian].
- Amirahmadi, H. (2017). *Political Economy of Iran during the Qajar Era*. Gostareh. [In Persian].
- Ashraf, A. (1980). *Obstacles to the Growth of Capitalism in Iran*. Zamine. [In Persian].
- Dehkhoda, A. (1994). *Dehkhoda Dictionary* (Vol. 1). Rozaneh. [In Persian].
- Floor, W. (1986). *Essays on the Social History*

- of Iran in the Qajar Era (A. Q. Serri, Trans.). Toos. [In Persian].
- Floor, W. (2016). *The Financial History of Iran*. (A. Q. Serri, Trans.). Toos. [In Persian].
- Floor, W. (2019). *The First Ambassadors of Iran and the Netherlands*. Tahouri. [In Persian].
- Foran, J. (2004). *Shattered Hope: The History of Iran's Social Revolution from 1500 to the Revolution* (A. Tadayyon, Trans.). Rasa Cultural Services Institute. [In Persian].
- Isfahani, M. M. (1989). *Nisef al-Jahān fi ta'rif Isfahan* (Manuchehr Sotoudeh, Ed.). AmirKabir. [In Persian].
- Issawi, Ch. (1990). *The Economic History of Iran* (Y. Ajand, Trans.). Gostareh. [In Persian].
- Jaberi Ansari, M. H. (1999). *History of Isfahan* (J. Mazaheri, Ed.). Mash'al. [In Persian].
- Kaempfer, E. (1971). *Kaempfer's Travels* (K. Jahandari, Trans.). Kharazmi. [In Persian].
- Keith Edward, A. (2017). *Cities and Commerce in Qajar Iran, translated by Seyed Abdolhossein Rais al-Sadat* (S. A. H. Rais Al-Sadat, Trans.). Amir Kabir. [In Persian].
- Majlis newspaper* (1907, 1 December). Year 1, No. 10. [In Persian].
- Moslehoddin Mahdavi, M. (2007-2008). *A'lan-e Isfahan* (Vol. 1). Isfahan Municipality's Cultural and Recreational Organization. [In Persian].
- Nategh, H. (1992). *Merchants in Trade with the Imperial Bank of Persia and the Tobacco Régie*. [In Persian].
- Polak, J. E. (1989). *Travels of Polak* (Vol. 1; K. Jahandari, Trans.). Kharazmi. [In Persian].
- Rajaei, A. (2006). *History of the Constitutional Revolution in Isfahan*. Isfahan Municipality's Cultural and Recreational Organization. [In Persian].
- Rajaei, A. (2007). *Isfahan from the Constitutional Revolution to World War I*. Isfahan University. [In Persian].
- Rajaei, A. (2013). *History of Textile Industry in Isfahan during the Qajar and Pahlavi Eras (Based on Press and Documents)*. Jahad Daneshgahi. [In Persian].
- Shahbazi, A. (1998). *Jewish and Parsi Moneylenders and British Imperialism in Iran* (Vol. 1). Institute for Political Studies and Research. [In Persian].
- Torabi Farsani, S. (2004). Businessmen's approach to the issues of the First World War. *Ganjine-ye Asnad*, (54). <https://ensani.ir/fa/article/179328> [In Persian].
- Torabi Farsani, S. (2005). *Merchants, Constitutionalism, and the Modern State*. Tarikh-e Iran. [In Persian].
- Torabi Farsiani, S., & Tabatabaian, A. S. (2008). The status of endowments in the city of Isfahan and its geographical distribution in the Qajar period. *History of Iran and Islam*, (6), 75-112. <https://ensani.ir/fa/article/400293> [In Persian].
- Wheeler, J. T. (2001). *Encyclopaedia History of India* (Vol. 1). New Delhi.

ضمیمه

بین خواجه خضر و دفن نعش مرحوم میرزا جعفر العظیم ولد خان عمده لادخه و زینمه لاجله لاجل الله
 حکمالتی نماز زاده در تاریخ اجلاس در تاریخ خرداد ماه سال ۱۳۱۳
 که تاریخ ۲۳ خرداد ۱۳۱۳ عرض کجهام محترم در مورد خواجه میرزا جعفر العظیم در تاریخ

پول حکومت رضیمه در ابواب ۳۷۷ لیره شامیه که عبارت است از ۳۷۷ لیره شامیه	انبار پول قرینه و ما خوردن مقارن از راه دیوان با تاریخ کندن قبر ۱۵۵۵	در برابر صلوات دعایت از آن و صدقات در آن لیمه لقرن	اجرت نظارت انبارت و صلوات باصفاان رده ۱۵۵۵
اولاد آثار کلمه دار و کلمه دار ۱۵۵۵	در برابر صلوات قران زاده در آن ۱۵۵۵	در برابر صلوات قران زاده در آن ۱۵۵۵	از راه صلوات شیخ محمد طهماسب ۱۵۵۵

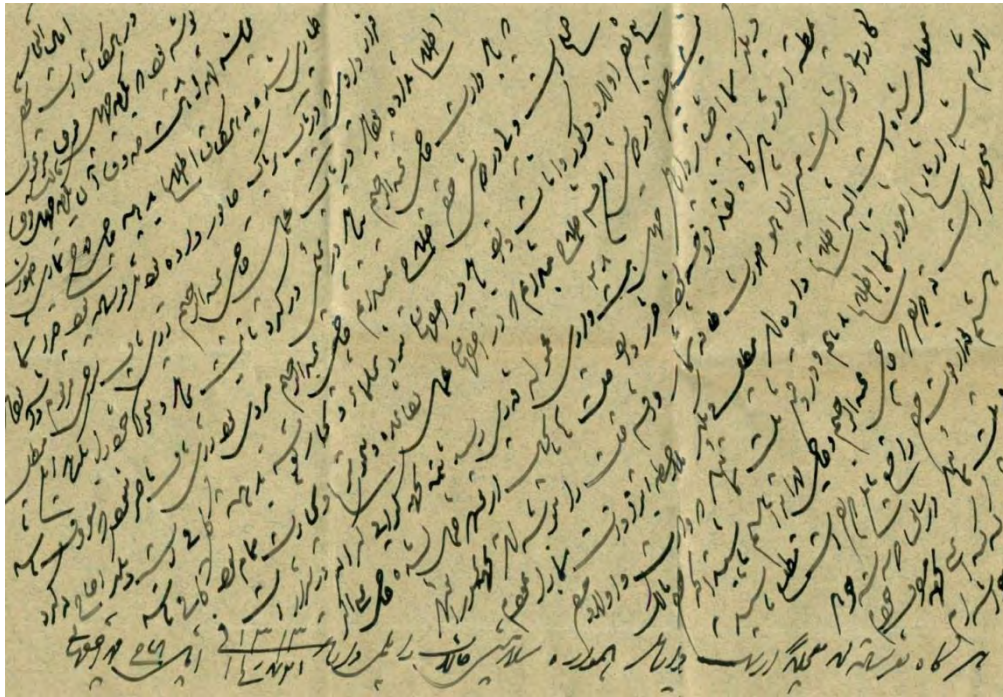
لله اعلم
 قاضی محمد علی
 فیروزه دارنده در آن
 میرزا جعفر العظیم
 ۱۵۵۵
 ۱۵۵۵
 ۱۵۵۵
 ۱۵۵۵
 ۱۵۵۵

Handwritten document in Persian script, likely a commercial contract or receipt. The text is dense and covers most of the page. A purple rectangular stamp is visible in the center, containing the text: "RECEIVED 21 OCT 95 From Sepahan Answered". The document appears to be a formal record of a transaction or agreement.

سند شماره ۲

Handwritten document in Persian script, similar to the first one. It features a purple rectangular stamp in the center with the text: "RECEIVED 21 OCT 95 From Sepahan Answered". The document is filled with dense, cursive handwriting, typical of historical Persian commercial records.

سند شماره ۳ قسمت اول

The image shows a page of handwritten text in Persian script. The text is written in a cursive style and is arranged in several columns. The content appears to be a detailed account or report, possibly related to military or administrative matters, given the context of the journal. The text is densely packed and covers most of the page. The paper has a slightly aged, yellowish tint.

قسمت دوم سند شماره ۳

سال ۱۲۰۵ هجری قمری، ششم اردیبهشت ۱۳۰۳ از جناب آقای...
 عرض بنویسید که...
 مبلغی از عواید...
 مطهره که...
 الاصل...
 در عین حال...
 رسیده...
 بنابر...
 مطابق...
 که در...
 مطهره...

۱۳۸۲
 ۱۳۸۰ خرداد ماه
 ۱۳۸۱ خرداد ماه
 ۲

حضرت شاه سلطان ابرو افغانان حضرت عبدالرحمن خان و امیر ابراهیم خان ملک بخارا

صاحبان بخارا

مجلس صاحبان بخارا
 رقمه شریف ۱۳۸۰ خرداد ماه رسید بطلب دریاک
 دریاک قندهار آن مکرر خطا کنند و عرب طلب دریاک
 بخارا رسید بخارا آن مطلب نیست دریاک بخارا
 دریاک انداخته ایم و حساب غنیمت است که دریاک
 مسلمانان که محبت فرمودند حضرت صاحبان بخارا
 لغز شده است
 ۱۳۸۰ خرداد ماه
 ۱۳۸۱ خرداد ماه
 ۱۳۸۲ خرداد ماه

وقت مارصل
 مضمون جات حرف است
 مکتب
 زمانه عرض بخارا
 حدود مضمون جات
 ۱۳۸۰ خرداد ماه
 ۱۳۸۱ خرداد ماه
 ۱۳۸۲ خرداد ماه

۱۸۸۷
اداره مورد ۱۱ کهر ماه
خط سبب مورد ۳۹ کهر ماهه ملکی در فاشه بخت اطلاع
اسکندر در این نبراک احاطه درین صورت در امان که صرف میرسد بیک کشید
ولس ۳۰۵۰ هزار زیره درجه نهار چون کشید میخوانند ولی میباشد ظاهر آن در میان آن
باشه در زین و تریاکت که کشید و هر خواننده میاید و هر بار بدید
در باب متفق و فرانس رفته بود و هزار طاقه فرستاد و در آن یک طرف باشد
بسیار امکان بایست بود فیران اطلاع میدید و چنین موجب دلخواه آن کم و پادشاه
و شته در بابت کشید برین چینی بود که در نوشته بودید بسیار خوب موجب کشیده
آن بوده در این بقرار میشود
مس ۴۸
مس ۵۴
تقدیم بار از سر کسر دات ۴۶
نبراک ۱۳۱ ال ۱۳۳ و نیم
خاک

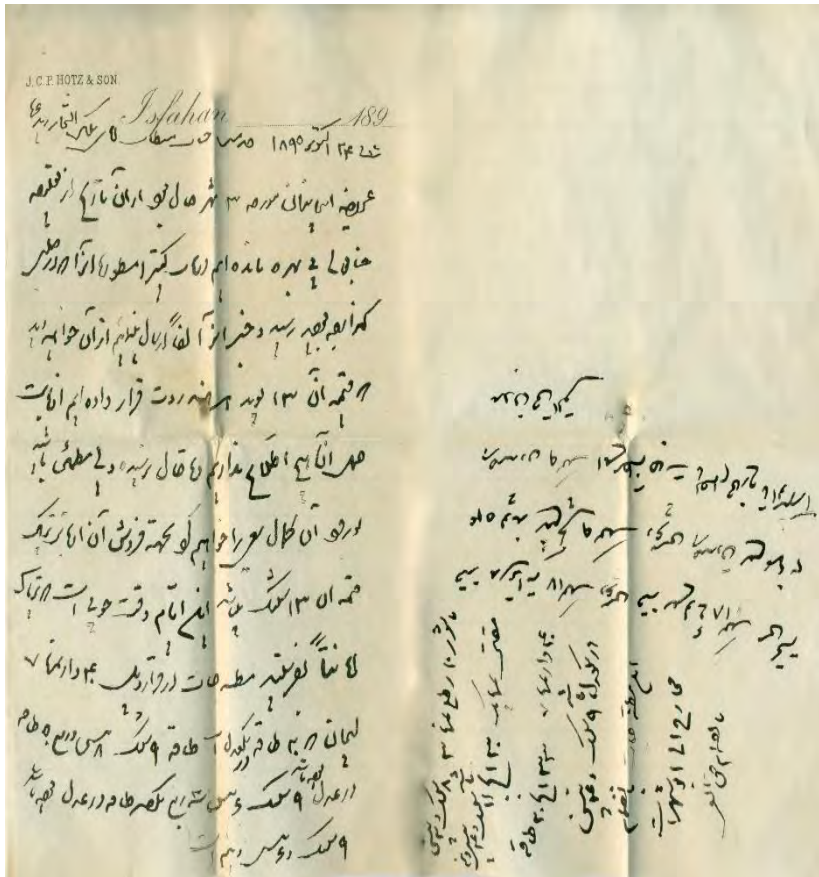
سند شماره ۸

Handwritten text in Persian script, likely a historical document or manuscript. The text is written in a cursive style and includes a date at the top right: "۱۳۰۹ سال ۱۳ بهمن ۱۲۹۹". The document appears to be a record or a letter, possibly related to a legal or administrative matter, as indicated by the opening words "شرح حال از کار و پیشه و منتهی به است و در این پیشه از موقوفات".

سند شماره ۱۳

Handwritten text in Persian script, likely a historical document or manuscript. The text is written in a cursive style and includes a date at the top right: "۱۳۰۹ سال ۱۳ بهمن ۱۲۹۹". The document appears to be a record or a letter, possibly related to a legal or administrative matter, as indicated by the opening words "از برادر که مهرها".

سند شماره ۱۴

سند شماره ۱۶

Handwritten document in Persian script, likely a commercial record or contract. The text is dense and written in a cursive style. It appears to be a record of a transaction or agreement, possibly related to the company mentioned in the header. The document is written on aged, yellowed paper.

سند شماره ۱۷ قسمت دوم

Handwritten document in Persian script, similar to the one above. It contains dense cursive text, likely a continuation of the commercial record or contract. The document is written on aged, yellowed paper.

سند شماره ۱۸

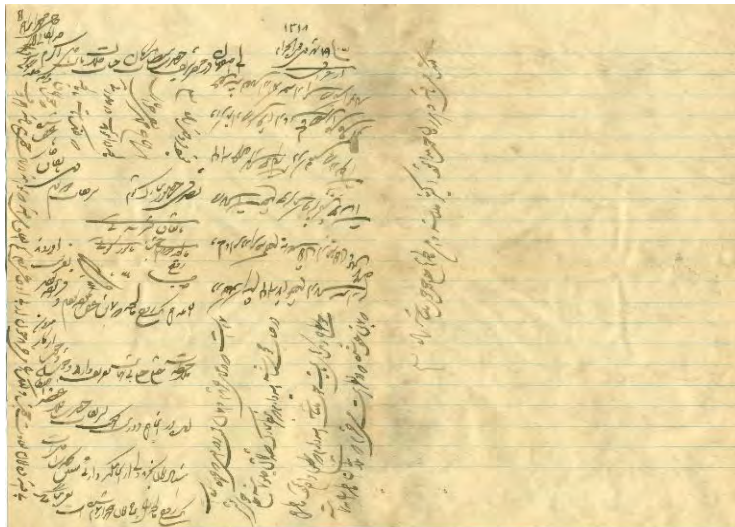
عنوان تلگراف (حسین محمود)

ADRESSE TÉLÉGRAPHI
(HOSEINE MAHMOUD)

سند

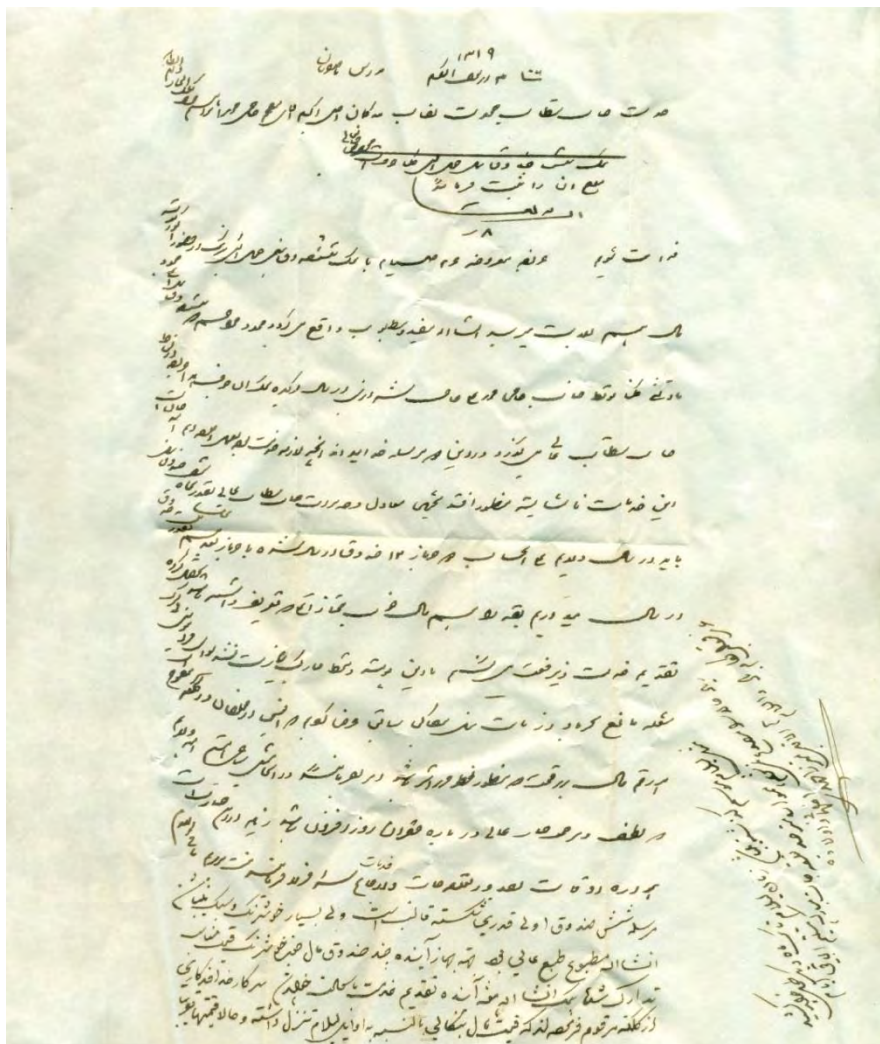
روز ۱۰ خرداد ۱۳۲۲
 قبا حضرت ام
 در تبرک تالی خود که مؤید حجت است ام فزاید هر چه در خصوص نصیحت است
 حضرت علی بن ابراهیم در عین کمال کبریا و فصاحت و بلاغت
 قسم کبانه ام حکایت قسم مکتوب هم نایب در مدینه نبویه و
 از رحمت حضرت زینم انور در بیان سیرت و اعدای آن
 کدونه در کتب چندین بار در این سخن به خط سواد کلام
 در این خصوص خبر از آن علم فخری و علم سواد از آن علم فخری
 ابرو در ضمن آن کلام در دفعه اول جمع نماید و در سینه او رسیده
 در عالم نبرد هر طریقی قسم هر خبر ترا که دارد این قدر در دست
 حوالت است از خود بر طرف سزا به خط هر چه در کتاب است
 هر چه در این قسم در کتاب حکایت همه از نظر و در این عالم
 مسلم بر جرد هم حاشی می آید هم خبر می کوه حلال نکرده است
 به خط ام خط عربت بخوابد عقده خیر نکرده در این سینه
 حکایت در این سینه بطرف حضرت کمال است از حکایت ام

بسم الله الرحمن الرحیم
 این کتاب در تبرک تالی خود که مؤید حجت است ام فزاید هر چه در خصوص نصیحت است
 حضرت علی بن ابراهیم در عین کمال کبریا و فصاحت و بلاغت
 قسم کبانه ام حکایت قسم مکتوب هم نایب در مدینه نبویه و
 از رحمت حضرت زینم انور در بیان سیرت و اعدای آن
 کدونه در کتب چندین بار در این سخن به خط سواد کلام
 در این خصوص خبر از آن علم فخری و علم سواد از آن علم فخری
 ابرو در ضمن آن کلام در دفعه اول جمع نماید و در سینه او رسیده
 در عالم نبرد هر طریقی قسم هر خبر ترا که دارد این قدر در دست
 حوالت است از خود بر طرف سزا به خط هر چه در کتاب است
 هر چه در این قسم در کتاب حکایت همه از نظر و در این عالم
 مسلم بر جرد هم حاشی می آید هم خبر می کوه حلال نکرده است
 به خط ام خط عربت بخوابد عقده خیر نکرده در این سینه
 حکایت در این سینه بطرف حضرت کمال است از حکایت ام

۱۳۱۴
تاریخ ۱۳۱۴
بسم الله الرحمن الرحیم
این سند در خصوص...

سند شماره ۲۰

۱۳۱۹
تاریخ ۱۳۱۹
بسم الله الرحمن الرحیم
این سند در خصوص...

سند شماره ۲۱

تصویر حاج محمدابراهیم ملک‌التجار